

С. В. Шестаков

ПОНЯТТЯ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ

Процес створення в Україні правової демократичної держави пов'язаний не тільки зі зміною соціально-політичної та економічної системи, але й з докорінним переосмисленням взаємовідносин особи та держави. Провідною метою в цьому аспекті постає створення громадянського суспільства, в якому людина, її життя та здоров'я, честь і гідність стали б найвищою соціальною цінністю, а забезпечення прав і свобод людини визначали б напрями функціонування держави і були її головним обов'язком. Одне з центральних місць серед конституційних прав та свобод людини і громадянина займають політичні права, які відіграють вирішальну роль у побудові держави, а тому рівень їх гарантованості (в т. ч. й від різного роду зловживань правом з боку суб'єктів виборчого процесу) зумовлює ефективність суспільних відносин у майбутньому.

Гарантії реалізації прав та свобод громадян стали об'єктом дослідження робіт вчених-правознавців: А. М. Колодія та А. Ю. Олійника [1], П. М. Рабиновича [2], Ю. М. Тодики та О. Ю. Тодики [3], М. І. Хавронюка [4], Е. Є. Регушевського [5]. Проте, наукові розробки з цієї теми носять невичерпний характер, а питання гарантування прав та свобод особи у виборчому процесі від зловживань правом спеціально не досліджувались.

Метою нашого дослідження є з'ясування сутності та особливостей зловживання правом у виборчому процесі, його співвідношення з суміжними правопорушеннями та правомірним спричиненням шкоди.

У загальному вигляді принцип заборони зловживання правом закріплюється в конституціях багатьох країн світу та міжнародно-правових актах. Так, відповідно до ч. 1 ст. 68 Конституції України жодна особа не має права посягати на права і свободи інших осіб. У коментарі до Конституції України зазначається, що «цей конституційний припис забороняє посягати на права і свободи, честь і гідність людей незалежно від того, закріплені чи не закріплені вони в Конституції, в законах України» [6, с. 335].

Зазначене положення Конституції співвідноситься з багатьма міжнародними актами. Так, відповідно до ст. 30 Загальної декларації прав і свобод людини [7] ніщо у вказаній Декларації не може тлумачитись як надання будь-якій державі, групі осіб або окремим особам права займатись будь-якою діяльністю або вчиняти дії, спрямовані на знищення прав та свобод.

Аналогічне положення знаходить своє втілення у Конвенції про захист прав людини та основних свобод [8], причому назва відповідної статті (ст. 17 Заборона зловживання правами) чітко вказує

на природу такого діяння. Відповідно до вказаної статті ніщо в Конвенції не може тлумачитись як таке, що дає право будь-якій державі, групі осіб або окремій особі займатись діяльністю або вчиняти дії, спрямовані на ліквідацію прав та свобод, закріплених у Конвенції, або на обмеження їх у більшій мірі, ніж передбачено.

Аналізуючи виборче законодавство, слід відзначити, що в ньому загальна норма про неприпустимість зловживання правом відсутня. Більш того, відсутні також загальні положення про те, що під час реалізації виборчих прав відповідні особи мають діяти сумлінно, не завдаючи шкоди правам і свободам інших осіб.

Разом з тим, законодавство про вибори прямо забороняє низку діянь, що визначаються як зловживання правом. Наприклад, ст. 6 Закону України «Про вибори народних депутатів України» забороняє вчинення будь-яких дій, що перешкоджають вільному формуванню та вільному виявленню волі виборця [9]. Відповідно до ч. 4 ст. 2 Закону України «Про вибори Президента України» забороняються прямі або непрямі привілеї або обмеження виборчих прав громадян України за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [10].

Часто в ході виборчого процесу його учасники вчиняють діяння, які формально не є правопорушеннями, але створюють неправомірні переваги та спричиняють шкоду іншим особам: використання пасивного виборчого права для завуальованої агітації, фактичний підкуп виборців під виглядом формальних агітаційних договорів, фінансування виборчої кампанії з протиправних джерел через низку посередників тощо. Переконані, що такі діяння представляють собою зловживання правом у виборчому процесі.

Семантика слова «зловживання» вказує на те, що відповідна особа здійснює своє право на шкоду. Тобто зловживання правом можливе тільки у разі, якщо особа таким правом володіє. Якщо ж особа відповідним правом не володіє, то й зловживати ним вона не може.

Стосовно виборчого процесу зазначене зауваження означає, що зловживання правом можливе тільки з боку учасників виборчого процесу – тобто осіб, які мають певні права у виборчому процесі. До таких осіб безумовно належать виборці, кандидати, виборчі об'єднання, політичні партії, їх представники та довірені особи, виборчі комісії, спостерігачі, суб'єкти агітації, організації, що здійснюють випуск засобів масової інформації тощо. Таким чином, зловживання правом у виборчому процесі від інших зловживань правом відрізняє, передусім, особливий суб'єктний склад.

У ході виборчого процесу його суб'єкти можуть здійснювати не тільки свої виборчі права (наприклад, активне та пасивне виборче право, право проводити нагляд за процесом виборів та ін.), але

й інші права, наприклад, право на свободу слова, право на заняття підприємницькою або благодійною діяльністю, право на працю тощо. При цьому, зазначені особи можуть зловживати як власно виборчими правами, так і іншими правами, пов'язаними з виборчою кампанією. Відповідно, наступною особливістю зловживання правом у виборчому процесі є предмет зловживання – права, якими зловживають.

При розгляді питання щодо здійснення уповноваженою особою свого права необхідно враховувати, що в законі завжди так або інакше встановлюються рамки (обмеження) щодо реалізації будь-якого права. В зв'язку з чим виникає питання: чи зловживає особа своїм правом, якщо вона виходить за рамки, встановлені законом? Деякі автори вважають, що здійснюючи право за межами встановлених законом обмежень, особа правом зловживає [11, с. 43; 12, с. 427–429]. Інші вважають, що зловживання правом можливе тільки у випадку, якщо особа не порушує встановлені законом обмеження [13, с. 136]. Висловлюється також думка про існування двох форм зловживання правом: зовні правомірні, але такі, що суперечать «духу права», і протиправні (ті, що суперечать «букві закону») [14, с. 10].

Представляється очевидним, що в разі порушення встановлених обмежень щодо здійснення належних особі прав, вона вчиняє правопорушення. Правопорушенням вважається заборонене правилами нормами діяння. У даному випадку у особи не має права вчиняти такого роду діяння, фактично мова йде про наявний обов'язок утриматись від вчинення протиправного діяння.

Крім того, вбачається, що саме розвиток законодавчих обмежень є наслідком виявлення способів зловживання правом: у законі закріплюється право – особа таким правом зловживає – особистим або громадським інтересам завдається шкода – законодавець встановлює відповідні обмеження. Іншими словами, більшість правопорушень колись були зловживаннями правом, а сьогоднішні зловживання – майбутні правопорушення, що мають бути заборонені законами.

Таким чином, враховуючи відсутність у виборчому законодавстві заборони щодо зловживання правом, доцільно вважати зловживаннями правом тільки ті діяння, які не порушують правових обмежень та заборон. Правопорушення, в тому числі ті з них, які в силу історичної традиції, або юридико-технічної помилки називаються зловживаннями правом, мають досліджуватись у роботах, присвячених відповідальності. Отже, на підставі викладеного можна виділити таку відмінність зловживань правом у виборчому процесі від інших зловживань правом як формально правомірний характер.

Істотною ознакою будь-якого зловживання правом є шкода, яку спричиняє відповідне здійснення права, правам та свободам інших суб'єктів або суспільним інтересам. При цьому у виборчому процесі зазначена шкода має свою специфіку.

По-перше, як така виступає нематеріальна шкода, що виражається не стільки у спричиненні прямої шкоди іншим учасникам виборчого процесу, скільки у створенні необґрунтованих переваг одному з кандидатів, виборчій партії, блоку. Наприклад, ігноруючи правила формування виборчих фондів, кандидат може, не порушуючи закону та використовуючи низку юридичних осіб – посередників, отримати від осіб, яким заборонено вносити грошові кошти до виборчого фонду кандидатів (політичних партій). Такі діяння прямої шкоди іншим кандидатам не спричиняють, проте створюють нерівні умови та відбиваються на інших кандидатах, ставлячи їх в завідомо гірше становище.

По-друге, зловживання правом у виборчому процесі часто має наслідком обмеження в реалізації своїх виборчих прав іншими особами (виборцями, кандидатами, спостерігачами тощо). Так, під час використання пасивного виборчого права виключно для просування списку кандидатів та складення мандатів після голосування виборці вводяться в оману та, відповідно, не можуть повноцінно реалізовувати своє активне виборче право.

По-третє, шкода від зазначеного явища спричиняється загальному суспільному благу: дискредитації виборчих інститутів та зниженні в очах громадськості рівня легітимності та довіри до виборів та представників публічної влади. Загальновідомо, що зниження рівня явки виборців на виборах пояснюється передусім тим, що люди не вірять в те, що їх голос щось значить, впевнені, що політичні технології можуть істотно вплинути на результати виборів. Вбачається, що суттєвою причиною, котра впливає на настрої громадян, є масове використання зловживань правом, обман з боку кандидатів, політичних партій. Наслідки таких дій, які виражаються в тому, що віра суспільства в чесні та справедливі вибори підривається, є дуже небезпечними.

При цьому слід пам'ятати, що шкода від зловживань правом у виборчому процесі зазвичай є комплексною, стосується всіх трьох зазначених аспектів, тобто виражається у створенні необґрунтованих переваг одному з кандидатів, перешкодженні реалізації своїх прав іншими особами та спричиненні шкоди суспільним відносинам, пов'язаним з виборами.

Предмет дослідження даної роботи вимагає визначення меж між поведінкою особи, яка правомірно перешкоджає іншим здійснювати їх права, спричиняє «правомірну» шкоду, від зловживань правом у виборчому процесі.

Критеріями такого розмежування можуть виступати призначення, мета суб'єктивного права та умисел відповідної особи під час здійснення нею своїх прав.

Льїн І. О. писав, що «обмежуючи свободу кожного визначеними межами, право забезпечує йому безперешкодне та спокійне користування своїми правами, тобто гарантує йому свободу в зазначених межах. Свобода кожної людини поширюється лише до тієї межі, де починається свобода інших. Намагаючись встановити зазначені межі, право сприяє тому, щоб у спільному житті утвердився порядок, заснований на свободі» [15, с. 96–97].

У свою чергу, О. О. Малиновський зазначає, що використання права всупереч його призначенню має місце у двох випадках. «Перший, коли суб'єкт використовує право, не співвідносячи свою поведінку з загальними або галузевими принципами права, тобто вчиняє всупереч суті та засад права. І другий, при якому суб'єкт, здійснюючи суб'єктивне право, не виконує кореспондуючого даному праву обов'язку» [11, с. 43]. Поділяючи вказану позицію щодо першого випадку, слід зазначити, що невиконання у встановлених випадках кореспондуючого праву обов'язку є правопорушенням та не пов'язане зі зловживанням правом.

У права, як єдиного цілого, в кожного юридичного інституту, кожної закріпленої в правовому акті правомочності своє призначення, своя мета. Так, вочевидь, надання громадянам виборчого права не є самоціллю в правовій демократичній державі, а виступає інструментом, що дозволяє реалізовувати народовладдя, забезпечення інтересів населення в представницьких органах, дійсним відбиттям волі громадян держави під час створення законів та прийняття ключових рішень з тих або інших питань. Відповідно закріплюючи та гарантуючи пасивне виборче право громадянина, законодавець розраховує, що реалізація такого права передбачатиме такі цілі, як отримання мандату депутата або обрання на виборчу посаду, представлення та захист інтересів виборців під час прийняття відповідних рішень, активна робота в парламенті або на виборчій посаді тощо.

Стосовно виборчого права О. О. Малиновський підкреслює, що право здійснюється відповідно до його призначення, коли відповідна поведінка співпадає з метою правової норми, та зазначає, що громадянин реалізує своє право бути обраним для того, щоб після обрання здійснювати певні функції (бути представником своїх виборців, брати участь у правотворчій діяльності), але право бути обраним здійснюється всупереч його призначенню, якщо кандидат намагається стати депутатом для отримання депутатської недоторканності з метою ухилення від кримінальної відповідальності [11, с. 45].

Необхідно зазначити, що несвідомо, випадково використовувати право не за призначенням навряд чи можливо. Правові норми стимулюють, підштовхують особу здійснювати своє право тим або іншим чином. Випадки зловживання правом у виборчому процесі дивують своєю витонченістю та розробленістю, тобто необхідними є значні розумові зусилля, щоб реалізувати своє право таким чином, щоб не порушити встановлені законом обмеження та не завдати неправомірну шкоду іншим особам або суспільним відносинам. Більш того, правова система конструє свої правові інститути таким чином, що їх розміщення та зміст однозначно визначають їх мету, яка виводиться не тільки з букви, але й з духу закону. При цьому, вочевидь, жодна з правових норм не має цілі спричинення шкоди або невикордане обмеження прав.

Слід також враховувати, що окрім використання права не за призначенням іншою ознакою зловживання правом є використання його з метою завдання шкоди або обмеження прав інших осіб.

Із зазначеного можна зробити висновок, що особа може зловживати правом, тільки маючи на те умисел. При зловживанні правом особа ставить за мету зловживати правом та усвідомлює це. Як вказував В. П. Грибанов, з чим варто повністю погодитись, «...вочевидь зловживання правом має місце тільки тоді, коли таке здійснення права уповноваженою допускається особою свідомо. Однак при цьому ступінь усвідомлення ... може бути різним» [16, с. 43].

При цьому якщо при здійсненні свого права особа ненавмисно спричинила шкоду іншим особам, таке діяння зловживанням правом визнаватись не може. Як зазначалось вище, здійснити своє право всупереч його призначенню неможливо – вказане діяння є завжди свідомим, цілеспрямованим вчинком.

Виходячи з викладеного, зловживання правом у виборчому процесі слід визначити як умисні діяння суб'єктів виборчого процесу з реалізації своїх суб'єктивних прав всупереч їх призначенню, які формально не підпадають під ознаки правопорушення, проте спрямовані на спричинення шкоди іншим суб'єктам виборчого процесу. Сформульоване визначення охоплює всі суттєві ознаки зловживання правом у виборчому процесі, які дозволяють виділити їх в окрему групу в межах правомірної поведінки та відмежувати від зловживань правом, властивих іншим галузям права.

Список літератури: 1. Колодій А.М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні: Навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 336 с. 2. Рабінович П. М. Права людини і громадянина в Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). – Х.: Право, 1997. – 64 с. 3. Тодька Ю. Н., Тодька О. Ю. Конституційно-правовий статус человека и гражданина в Украине. – К.: Ін Юре, 2004. – 367 с. 4. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: Навч. посіб. – К.: Атіка, 2004. – 462 с. 5. Регущевський Е. С. Конституційно-правові засади політичних прав та свобод людини і громадянина в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. – К.: Київський національний університет ім. Т.Шевченка, 2004. – 17с. 6. Конституція України: Науково-практичний коментар / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін., ред. кол.

В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. – Х.: Право, 2003. – 806с. 7. Загальна декларація прав і свобод людини 10 грудня 1948 року // Действующее международное право: В 3 т.: Учеб. пособие / Сост. Ю. М. Колосов и Э. С. Кривчикова. – М.: Изд-во Моск. независимого ин-та междунар. права, 1999. – Т. 2. – С. 8. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – С. 270. 9. Закон України «Про вибори народних депутатів України» // Офіційний вісник України. – 2004. – № 14. – Ст. 964. 10. Закон України «Про вибори Президента України» // ВВР України. – 2004. – № 20–21. – Ст. 291. 11. Малиновский А. А. Злоупотребление правом. М.: МЗ-Пресс, 2002. 122с. 12. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник. – 2-е вид. – Х.: Консум, 2005. – 655с. 13. Матейкович М. С. Защита избирательных прав граждан в Российской Федерации. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – 300с. 14. Хміль М. М. Принцип неприпустимості зловживання правом (теоретико-правові аспекти): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – Х.: НУВС, 2005. – 20с. 15. Ильин И. А. Теория права и государства / Под ред. В. А.Томсинова. – М.: Зерцало, 2003. – 398 с. 16. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. – М.: Статут, 2001. – 410 с.

Надійшла до редколегії 08.04.08